

Romsics Ignác

A MAGYAR NEMZETISÉGPOLITIKAI GONDOLKODÁS ÉS GRÜNWALD BÉLA

„In keinem Lande der Welt, sind vielleicht mehrere Sprachen – und eben deswegen auch so viele Nationen – einheimisch, als in Ungern” [Talán nincs még ország a világon, melyben több nyelv, és ennek következtében oly sok nemzet lenne honos, mint Magyarországon.] – Schwartner Márton, a magyarországi statisztika első kiemelkedő képviselője jellemezte így Magyarország etnikai viszonyait 1798-ban.¹ Egyik követője, Csaplovics József, akit a néprajz, az antropológia és a statisztika is előfutárai között tart számon, két évtizeddel később ugyanilyen képet rögzített. „Nem csak természeti állapotjára, és a természet ajándékaira nézve – hanem népességére nézve is Magyar ország Európa kitsinyben, – mert majd nem minden Európai nép-törzsökök, nyelvek, vallások, foglalatosságok, Cultura grádusok, ‘s végre élet módok, erköltsök és szokások is itten találják fel Hazájokat” – írta 1822-ben.²

Az utóbbi évek történeti-statisztikai kutatásai nagymértékben igazolják a kortárs megfigyelők megállapításait. A Magyar Királyság Horvátországgal Szlavóniával és a Határőrvidékkel együtt számított 8 milliós lakosából a 19. század legelején csak mintegy 42% tartozott a magyar anyanyelvűek közé. A többiek horvátok és szerbek (18,5%), szlovákok (14%), románok (10%), németek (9%), ruszinok (4%), valamint vendek és egyéb nemzetiségűek (2,5%) voltak. Az Erdélyi Nagyfejedelemségben, ahol kicsit több mint másfél millióan laktak, a magyarok ennél is kisebb arányban képviseltették magukat. Az összlakosságnak mindössze 36%-át tették ki, miközben a románok 53, a szászok pedig 9%-át. A történeti magyar államrészek lakóinak tehát mindösszesen 39, Horvátország és a Határőrvidék nélkül pedig 48%-át adták a magyar anyanyelvűek.³

A felvilágosodás és a reformkor magyar politikusainak és politikai gondolkodóinak a többsége lebecsülte e nyelvi-etnikai sokféleségből adódó problémák perspektivikus súlyát. Uralkodó nemzetpolitikai koncepcióvá – a francia nemzetállami modellből kiindulva – az a feltételezés vált, hogy a nem magyaroknak

¹ Schwartner, Martin: Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798, Matthias Trattner, 87.

² Csaplovics János: Ethnographiai Értekezés Magyar Országról. in Tudományos Gyűjtemény, III. köt. 1822. 51–52.

³ Benda Kálmán: Népesség és társadalom a 18-19. század fordulóján. In Magyarország története tíz kötetben. 5/1. köt. Magyarország története 1790-1848. Főszerk. Mérei Gyula. Budapest, 1980, Akadémiai, 425–441.

el kell, s ők minden további nélkül el is fogják fogadni a magyarosítás programját. Így néhány évtized alatt nemcsak nyelvíleg, hanem érzelmileg is magyarokká fognak válni. A felvilágosodás gondolkodói közül Bessenyei György mellett ez a felhőtlen optimizmus jellemezte például Decsy Sámuel, akinek a nevéhez a nemzeti megújulás első átfogó programja fűződik „Hogy ha közönségesen szeretünk Magyaroknak neveztetni, és magyar szabadsággal élni; szeressük a’ magyar nyelvet is meg-tanúlni” – írta *Pannónai Féniksz avagy hamvából fel- támadott magyar nyelv* című, 1790-ben kiadott munkájában. Nem kell mást tenni, mint „minden német, tót, sváb és orosz iskolákba magyar nyelv tanító mestereket” valamint az eklézsiákba magyar lelkipásztorokat küldeni, s így „érezhetetlenül magyarizáltatnának Hazánknak idegen nyelven élő lakosai”. „Egy, két, ‘s legfellyeb három esztendő alatt tökéletesen meg-tanúlhattya a’ német és tót ifjú a’ magyar nyelvet”. Decsy még a hagyományos széleskörű autonómiával rendelkező horvátokról is azt feltételezte, hogy „egy sem fog találatni közöttük, a’ ki ditsőséges nyelvünknek örömet szálást ne adna, ‘s a’ ki velünk kezét ne – tsapna arra, hogy ő nem tsak szíves indulattya, hanem nyelve által – is velünk egygyé leszen”.⁴

Az élesebben látó kisebbség nem vagy kevésbé hitt ebben a felhőtlen jövőképben. Közéjük tartozott Galántai Fejes János gömöri táblaszéki ülnök és a kiváló nemzetgazdász, Berzeviczy Gergely. 1806-os és 1807-es munkáikban mindketten azt valószínűsítették, hogy a magyar egynyelvűség keresztülvitele megvalósíthatatlan utópia. Magyarország lakosságának nem magyar felét senki és semmivel sem fogja tudni rábírtani, hogy magyarul írjon és beszéljen.⁵ Hasonlóan vélekedett Martinovics Ignác is, aki e sokféleséggel szembesülve a magyar állam föderális jellegű átalakítására tett javaslatot. Programját először egyik 1793-as röpiratában, majd 1794-es reformtervében (*Magyar Reformátorok Titkos Társaságának Kátéja*) fogalmazta meg. „Mivel magyar nemzeten a Magyarországhoz csatolt tartományokban élő különböző nemzetiségű népeket is értjük – olvasható ebben –: minden nemzetiségnek külön tartományt kell alkotni, külön politikai alkotmánnyal bírni és egymás közt belső szövetségre lépni. Magyarország tehát szövetséges köztársasággá alakuljon, amelyben minden nemzetiség saját nyelvével, szokásaival éljen és vallását szabadon gyakorolja.” A jakobinus mozgalom vezetője négy tagállammal számolt: Magyarországgal, a délszláv Illyriával, Bánát és Erdély egy részéből kialakítandó Valachiával, s végül „Sclavoniával”. Az utóbbi Sáros, Szepes, Túróc, Trencsén, Nyitra, árva és Liptó vármegyéből állt volna. A tartományok mindegyike saját nyelvét használhatta

⁴ D. Decsy Sámuel: *Pannóniai Féniksz avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv*. Bétsben, 1790, Trattner János, 230–234.

⁵ Kovács Endre: *Szemben a történelemmel*. Budapest, 1977, Magvető, 35–351.

volna, csupán az országgyűlésben és „az összes tartományt érintő ügyekben” lett volna kötelező a magyar nyelv használata.⁶

A reformkor politikusai közül elsősorban báró Wesselényi Miklós sejtette meg, hogy a nemzetiségi kérdés formájában Magyarország újabb kori történetének legnagyobb kihívásával néz szembe. Nagy „szerencsétlenség” – olvashatjuk a *Szózat*ban – ha „egy honban s egy alkotmány alatt többféle nemzetek vannak”. A befogadói attitűdért Szent István és utódai ezért nem dicséretet, hanem megrovást érdemelnek. „Legtávolibb nyoma sincs a múlt század végéig törvényeink azótai tömérdek halma közt is a nemzetiség bármi módóni öregbítésének s terjesztésének” – írta. Pedig „mily könnyű lett volna” Nagy Lajos és Mátyás korában „a magyar nyelvet udvar, törvényszékek s törvény nyelvévé emelni, s így kedvelté, szükségessé s ennek következtében közönségessé tenni”. A magyar államvezetés azonban eleinte nem élt ezzel a nyugat-európai protonemzeti abszolutizmusokra jellemző politikával, majd később, a XVI. századtól pedig már nem élhetett. Pedig a hatalom – sejdített meg valamit a jövőből – „vakít: azon tévedés szüli, hogy a hatalom bírása erő szüleménye, s így biztos és el nem veszthető birtok; pedig ez gyakran csak történet következése, s az erőnek enyészte után is még darabig létezhetik, míg a gyökerét vesztett növényt maga súlya vagy ellenerő földre teríti”.⁷

Mindazonáltal Wesselényi, Széchenyi és kortársaik túlnyomó többsége is hitte, hogy a polgári átalakulás keretében nyelvi-etnikai különbségekre való tekintet nélkül végrehajtandó jogkiterjesztés fejében a nemzetiségi lakosság hajlandó lesz „magyarosodni”, vagy ha arra nem is, a magyart legalább *lingua franca*-ként, a közélet nyelveként elfogadni. Kossuth, amikor egy alkalommal figyelmeztették e feltételezés problematikusságára, magabiztosan ezt válaszolta: „Kicsinyhitűek! Nem ismeritek ti a szabadságnak varázshatását; erősebb ez, mint a nemzetiség, a vallás, a vér és baráti rokonság, melyeket mind egyesíteni képes a hazafiságban.”⁸ A reformkori vezetők közül tehát a magyarosításnak – a régi világhoz és így a latinhoz is ragaszkodó konzervatívokat kivéve – lényegében mindenki híve volt, csupán az eszközökben és a folyamat ütemében oszlottak meg a vélemények. Széchenyi, Wesselényi és mások a hosszabb távú és békés, vagyis az erkölcsi és kulturális értékek példaszerűségén alapuló asszimilációt helyeselték.”⁹ A többség azonban a radikálisabb megoldásokban sem talált ki-
vetnivalót.

⁶ A magyar jakobinusok iratai. I. köt. Szerk. Benda Kálmán. Budapest, 1957, Akadémiai Kiadó, 910. és 1010.

⁷ Báró Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Budapest, 1992, Európa, 20–46.

⁸ Idézi Kovács Endre: i.m. 148.

⁹ Báró Wesselényi Miklós: i.m. 244., valamint Széchenyi 1842-es akadémiai beszéde. In Gróf Széchenyi István munkáiból. II. köt. Szerk. Berzeviczy Albert. Budapest, 1907, Franklin, 137–178. és uő: Hunnia. Pest, 1858, Heckenast Gusztáv,

Az 1848. március idusát követő események gyorsan szertefoszlatták a felvilágosodás- és reformkori magyar elit optimista reményeit. A magyar nemzetállami törekvések nemcsak Bécs ellenállását váltották ki, hanem a magyarországi nem magyar népeket is saját nemzeti céljaik megfogalmazására sarkallták. A szerb, román és részben a szlovák vezetők is Magyarország föderatív jellegű átalakítását követelték a nyelvhatároknak megfelelően. Ezeket a követeléseket a magyar vezetők kezdetben kategorikusan elutasították. Az ellentétből Erdélyben és Délvidéken elhúzódó gerillaháború, a szlovák területeken kisebb csetepaték keletkeztek. A horvátok a területi-politikai autonómiától is többet akartak. 1848. március 25-i nemzeti kongresszusukon mindazt igényelték maguknak, amit a magyarok követeltek Béctől: a horvát területek egyesítését, nemzeti hadsereget, a horvát parlamentnek felelős kormányt, horvát nemzeti bankot, stb.

A bécsi birodalmi gondolat és a nemzetiségi törekvések harapófogójába került magyar forradalmárok 1848-49 folyamán nemzeti és nemzetiségi politikájukat egyaránt újragondolták. A Debrecenbe evakuált országgyűlés 1849. április 14-én ismeretes módon kimondta Magyarország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását. Ezzel párhuzamosan a magyar nemzetállam koncepcióját is felülvizsgálták. Ez vezetett oda, hogy 1849 nyarán tárgyalásokba kezdtek a szerb vezetőkkel, a románok képviselőjével, Nicolae Balcescu-val július 14-én pedig egy megbékélési tervezetet is aláírtak. Bár a föderalizmus, illetve a nemzetiségeknek adandó területi autonómia gondolatát a magyar vezetők többsége elutasította, 1849. július 28-án a képviselőház olyan határozatot fogadott el, amely valamennyi nem magyar közösség számára biztosította az egyházakban, a közösségi életben, valamint a törvényhatósági gyűléseken és iskolákban a szabad nyelvhasználatot.¹⁰

Ennél is tovább csak igen kevesen léptek. E kevesek közé tartozott gróf Teleki László, a forradalmi kormány párizsi követe, aki 1849. március 14-én ezeket írta Kossuthnak: „Különféle nemzetiségek irányt legyünk jogkiosztásban mentől bőkezűbbek. Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is [...] Liberté, égalité, fraternité, még nem elég. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni. Olly rendszert kellene állítanunk, mely által a nemzetiség egysége hiányát az egyéni, és nemzetiségi jogok egyeztetése és méltánylata által pótolják”.¹¹ A gyakorlatban ez a horvátok, szerbek és románok teljes autonómiáját jelentette volna, akik – Martinovics félévszázaddal korábbi tervezetéhez hasonlóan – csak föderatív szálakkal kötődtek volna a magyar területi egységhez, míg a szlovákok és a németek korlátozottabb, megyei szintű autonómiában részesültek volna.¹²

¹⁰ Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas Magyarországon. Budapest, 1980, Kossuth, 222–228.

¹¹ Teleki László Válogatott Munkái. II. köt. Szerk. Kemény G. Gábor. Budapest, 1961, Szépirodalmi, 27–28.

¹² Spira György: i.m. 99.

Az egyéni (állampolgári) és kollektív (nemzetiségi) jogok köréről és ezek egymáshoz való viszonyáról, vagyis a polgári magyar állam belső berendezkedéséről és az ország külső kapcsolatrendszeréről az emigrációba menekült és az itthon maradt magyar vezetők egyaránt sokat töprengtek. Az emigráció vezetői közül a volt kormányzó-elnök, Kossuth Lajos elgondolásai érdemelnek legtöbb figyelmet. 1851-es, Törökországban kidolgozott alkotmánytervének alapeszméi a decentralizált államszerkezet és a demokratikus önkormányzatiság voltak. Ez – hasonlóan a szabadságharc végnapjaiban tett engedményekhez – minden nemzetiség számára lehetővé tette volna, hogy azokban a községekben és megyékben, ahol többségben éltek, szabadon használhassák nyelvüket és fejleszthessék kultúrájukat. Pulszky, Szemere, Klapka, s különösen Teleki azonban merészebb és nagyvonalúbb megoldásokra, így a nemzetiségek területi-politikai autonómiájának a biztosítására is kész lett volna.

Az ország belső szerkezetének átalakítása mellett Kossuth és társai a magyar állam külkapcsolatait is új alapokra kívánták helyezni. Meggyőződésük volt, hogy függetlenségének kivívása után Magyarországnak konföderációra kell lépnie a térség többi nemzetével, mindenekelőtt a balkáni államokkal. Ezzel összefüggésben Kossuth már száműzetése kezdetén, 1849 októberében Viddinben felvázolta egy Lengyelországból, Magyarországból, Horvátországból, Szerbiából és a román fejedelemségekből alakítandó államszövetség (Észak-keleti Szövetséges Szabad Státusok) tervét. Később kissé módosította álláspontját. 1862-es elképzelése szerint az ekkor már Dunai Szövetségnek nevezett konföderáció öt tagállamból (Magyarország, Erdély, Románia, Horvátország és Szerbia) állt volna. A konföderáció közös ügyeit szövetségi parlament és kormány intézte volna, minden évben más-más tagállam fővárosában berendezkedve. A szövetség hivatalos nyelvét Kossuth nem a magyart és nem is a németet, hanem a franciát ajánlotta. Bár a későbbiekben Erdély különválásának a lehetőségét elutasította, s Magyarország felbontását nemzetiségi autonómiákra „hongyilkosságnak” nevezte, tehát Martinovics vagy Teleki belső federalizálási koncepcióját végül nem tette magáévá, emigrációs elképzelései a magyar politikai gondolkodásnak mégis kiemelkedő csúcsai. Magyarország belső berendezkedésének decentralizált és demokratikus önkormányzatokra épülő szerkezetét ő vázolta fel a legátfogóbban.¹³ Ezt annak ellenére érdemes számon tartani, hogy ajánlata a nemzetiségeknek és a balkáni államoknak túl kevés, a magyar politikai elit többségének pedig túl sok volt, s így reálpolitikává sohasem válhatott.

Az itthon maradt, illetve néhány év múltán hazatért politikusok közül első sorban báró Eötvös Józsefet foglalkoztatta az állami egység igénye és az ország soknemzetiségű jellege közötti ellentmondás feloldásának a lehetősége. Bár az alkotmányos államról és a nemzetiségi törekvések természetéről kifejtett teoreti-

¹³ Spira György: Kossuth és 1851–59-es alkotmányterve. Debrecen, 1989, Csokonai, 49–83. és Kossuth Lajos Iratai. VI. köt. Szerk. Kossuth Ferenc, Budapest, 1898, Athenaeum, 1–25. A Dunai Szövetség tervét az eredeti francia nyelvű variáns alapján közli: Kossuth Lajos. Szerk. Pajkossy Gábor. Bp., 1999, Új Mandátum, 129–132.

kus nézetei nagy állandóságot mutattak, a „magyarkérdés” konkrét megoldása terén Eötvös többször módosította álláspontját a Világos utáni két évtizedben. 1850-es munkájában (*Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich*) még tényként fogadta el Magyarország különállásának felszámolását, és a jövőre nézve egy olyan centralizált birodalmi struktúrával számolt, amelyen belül Magyarország egyike lett volna a többi koronatarományynak. Az általános állampolgári jogok körén kívül eső speciális nemzetiségi jogokat elvetette, miként a közigazgatási határok esetleges szinkronizálását is a nyelvi választóvonalakkal. „Nem nyelvében él a nemzet” – szállt szembe a magyar és a környező népek körében tipikus nemzetfelfogással. A nemzeti önazonosságnak – hangoztatta – a nyelv csak egyik, de korántsem mindig a legmeghatározóbb eleme. Emellett érvelt azzal is, hogy ahol az általános polgári szabadságjogok érvényesülnek, ott a nemzeti egyenjogúság is megvalósul; míg a nyelvi alapon biztosított nemzeti jogok ugyanolyan kiváltságok lennének, mint a nemesi privilégiumok.¹⁴

Az 1850-es évek végétől kibontakozó válságjelenségek és az emigráció vitáinak hatására Eötvös megváltoztatta álláspontját. 1859-es munkájában (*Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai*) a birodalmi centralizációval szemben már a birodalmon belüli történelmi elvű föderalizmus mellett érvelt, majd 1861-ben a végül meg is valósult dualizmust támogatta. A nemzetiségi jogok kérdésében vallott felfogása ugyancsak módosult. 1865-ös könyvében (*A nemzetiségi kérdés*) elutasította Magyarország olyan állami berendezkedését, amely „kizárólag a történelmi jogot tartva szemünk előtt, az egyes faj- s nyelvbeli nemzetiségek követeléseit” nem elégíti ki. Ugyanebben a munkájában írta, hogy „a nemzetiségi kérdés hazánkban véglegesen csak úgy tekintethetik megoldottnak, ha annak megoldása [...] a politikai és nyelvi nemzetiség nevében tett méltányos követeléseknek egyaránt eleget tesz”. Magyarország nemzeti állam többé nem lehet, mert a nem magyar népek a nemzeti tudatosságnak olyan fokára jutottak el, hogy magyarrá válásukra immár nem számíthatunk. A több nemzet egy államon belüli együttélésének elvileg ideális formája – húzta alá – a föderalizmus. A nemzetiségek kevertsége miatt azonban Magyarországon ez nem alkalmazható, legfeljebb a megyék nyelvhatárok szerinti kikerekítéséről lehet szó. Ez azonban – tette hozzá – „józanul nem ellenezhető”. A generális megoldás – vallotta Kosuthoz hasonlóan – az állampolgári jogegyenlőség és a demokratikus önkormányzatiság. Francia vagy porosz mintákat követő „centralizált állam” – hangoztatta az egykori centralista – Magyarország nem lehet, mert „az adminisztrációnak ezen formája alatt a nemzetiségeknek legmérsékeltebb követelése sem elégíthetnének ki”.¹⁵ Eötvös és a hozzá hasonlóan gondolkodó Kemény Zsigmond, Mocsáry Lajos és általában az 1860-as évek következetesen liberális poli-

¹⁴ Eötvös József: Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról. In: Eötvös József Művei. Reform és hazafiság. II. köt. Budapest, 1978, Magyar Helikon. 467–580.

¹⁵ Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. In: Eötvös József Művei. Reform és hazafiság. III. köt., i.m. 339–465.

tikusainak a szemében tehát a magyar állam nem magyar nemzeti állam, hanem az országban élő népek és nemzetek fölött álló semleges intézmény volt, amelynek mindegyik nyelvi közösség fejlődését egyforma mértékben kell előmozdítani.

Ez a Habsburg birodalmon belüli megoldásokban gondolkodó liberális koncepció azonban éppúgy nem vált a nemzetiségi kérdés rendezésének alapelvevé, mint ahogy Kossuth és emigráns társainak Habsburg-ellenes és demokratikus elképzelései is megmaradtak a tervezgetések szintjén. A magyar politikai elit meghatározó körei ugyanis – feledve 1848–49 tanulságát – ragaszkodtak a reformkorban megfogalmazott nemzetállami koncepcióhoz, vagyis a magyarországi törvényhozás, kormányzás és megyei adminisztráció magyar jellegéhez. „Magyarország összes honpolgárai – tükröződött ez a szemlélet az 1868. évi nemzetiségi törvényben – az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzák is, egyenjogú tagja”, s minthogy „a nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar”.¹⁶ E törvény elfogadására természetesen azután került, és csak az után kerülhetett sor, hogy a magyar elit 1867-ben történelmi kompromisszumot kötött Béccsel. E kompromisszum lényege ismeretes módon a teljes önállóságról való lemondás és ennek fejében a történelmi magyar államrészek újraegyesítése, valamint a magyarországi nemzetiségi kérdés magyar belügygé nyilvánítása volt.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni: az 1868-as nemzetiségi törvény egyáltalán nem volt durván elnyomó jellegű, sőt számos liberális elemet tartalmazott. Közéleti szinten, az alsó fokú bíraskodásban, az oktatásban és az egyházi életben számos külön jogot biztosított a nem magyar népek számára, melyek közül az anyanyelv használatának a lehetősége volt a legfontosabb. A nemzetiségi eliteket ennek ellenére nem elégítette ki. Az „egy politikai nemzet” fikciója, amely a régi *natio Hungarica* modernizált formája volt, és amely – az autonómiával felruházott horvátokat kivéve – tagadta a nem magyar nyelvi-kulturális közösségek nemzetjellegét, számukra elfogadhatatlan volt. Ők – mint ekkor és a későbbiekben is hangoztatták – társnemzeti státust igényeltek, és lényegében kantonizálni akarták Magyarországot. Ez volt a veleje az 1861-es túrócszentmártoni szlovák nemzetgyűlés határozatának, melynek kulcsmondata így hangzott: „mi felsőmagyarországi szlávok épp oly nemzet vagyunk, mint a magyarok, vagy bármely más nemzete e közös hazának, miből, ha csak a nemzeti jogegyenlőség a polgári szabadsággal együtt chimeria lenni nem akar, önként következik az, miszerint mint nemzet kevesebb joggal nem bírhatunk, mint bár hazánkban bármely más nemzete”. Ennek alapján azt követelték, hogy az általuk lakott északi

¹⁶ Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvényczikkek. Szerk. Márkus Dezső. Budapest, 1896, Franklin, 490.

„vidék” (Okolie) alakuljon szlovák autonóm területté.¹⁷ A többi nemzetiség ugyanezt igényelte. A nemzetiségi törvény előkészítése során benyújtott kisebbségi javaslatuk szerint a „hat országos nemzetiség” (magyar, román, szerb, szlovák, „orosz” és német) a népesség többsége alapján kikerekítendő vármegyék és választói kerületek keretei között élvezett volna nagyfokú kulturális, közigazgatási és politikai autonómiát.¹⁸

A nemzetiségi autonómiák rendszerére épülő föderalizálás programja az 1868 utáni magyar vezetők számára is elfogadhatatlan volt. A nemzetiségi törvény nem magyar nyelvek és kultúrák iránti toleranciáját ugyanakkor egyre kevésbé érvényesítették. Az anyanyelvű oktatás támogatása helyett inkább a magyar nyelvű oktatás kiterjesztésére, s ezen keresztül nyelvi-kulturális magyarosításra törekedtek. A kulturális homogenizációnak és a magyar szupremácia megerősítésének egyik élharcosa az 1870-es és az 1880-as években Grünwald Béla volt.

Grünwald Béla 1839-ben született a Hont vármegyei Szentantalon (Antol). Apja a helyi Coburg-uradalom elmagyarosodott gazdatisztje volt, aki jogi pályára irányította fiát. Pesti és bécsi tanulmányok után 1863-ban nyert ügyvédi diplomát. Ezt követően a heidelbergi és a berlini egyetemeket látogatta, félévet töltött Párizsban, és megfordult Belgiumban is. 1865-ben hazatért Besztercebányára, és a kiegyezés létrejötte után közigazgatási pályára lépett. 1867-től Zólyom megye főjegyzője, majd 1871-től 1878-ig alispánja volt. Először megpróbált beolvadni a mulatozó, kártyázó, kaszinózó helyi társaságba. Műveltsége, világlátottsága és ambíciója azonban akadályozták a hasonulásban. Elkezdett újságcikkeket írni helyi és országos lapokba. Ostorozta a vármegyét, melyet korhadtnak és elavult intézménynak látott, s a hazai „elmaradottságot” a Nyugat-Európában tapasztalt fejlettebb állapotokkal vetette össze. Kapcsolatba került Ipolyi Arnolddal, Besztercebánya akkori püspökével. A régi magyar hitvilág emlékeinek rendszerezésére is vállalkozó – 1858-tól az MTA tagja – főpap bizalmába fogadta a hozzá hasonlóan német eredetű polgárfiút, akinek a nevét 1874-ben ismerte meg az ország. Az alispán kezdeményezésére a vármegye közgyűlése ekkor felirattal fordult a kormányhoz. A beadvány indítványozta, hogy a szlovákság 1863-ban alakult kulturális egyesületét, a Matica Slovenskát oszlassák fel, a zinóváraljai, túrócszentmártoni és a nagyrócei szlovák tannyelvű gimnáziumot pedig zárják be. A legfőbb vád mindkét esetben a hazafias szellem hiánya és az Oroszországból szított pánszláv összetartozás eszméjének terjesztése volt. A beadványhoz rövidesen az ország másik 23 törvényhatósága is csatlakozott, s Grünwald külön leveleket is intézett a belügyminiszterhez.¹⁹ A fő célt

¹⁷ Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. Budapest, 1946, Gergely, 66–68. Vö. Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. Pozsony, 1995, Kalligram, 17–19.

¹⁸ Kemény G. Gábor: i.m. 85–92.

¹⁹ Lackó Mihály: Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és betegségei. Budapest, 1986, Magvető, 30–35.

ebben a feltörekvő szlovák ifjak, vagyis a leendő szlovák értelmiség elmagyarosításában látta.

Az alispánként rendelkezésre álló eszközök mellett Grünwald közíróként, a nyilvánosság felhasználásával is igyekezett nyomást gyakorolni a kormányra. 1874-ben hosszabb tanulmányt jelentetett meg Budapesten *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség* címmel. Ennek egyik vezérgondolata a vármegyei autonómia korlátozása és a központi kormányzervek hatáskörének növelése, vagyis a centralizáció volt. Feltűnést azonban nem ezzel a véleményével keltett. A municipalisták és a centralisták vitája ugyanis régi múltra tekintett vissza. Hanem azzal, hogy a centralizáció szükségességét a nemzetiségi szeparatizmus növekvő veszélyével indokolta. „A magyar állam dekompozíciója – állította – gyorsan halad előre”, s ennek oka az, hogy „A magyar államban vannak elemek, melyek az államot negálják, melyek az államon kívül eső súlypontok felé gravitálnak, melyek felhasználnak minden eszközt, hogy a magyar állameszme hatalmát gyöngítsék, s ez által az állam szétbomlását előidézzék”. E végzetessé válható folyamat oka pedig nem egyéb, mint a „nemzetiségi egyenjogúság elve”, amely nem „valamely nemzetiségi törekvés végpontja”, hanem az elszakadást megelőző fázis. „Ha Európára tekintünk s azon nagyszerű átalakulásokra, melyeket a nemzetiségi törekvés idézett elő, ha látjuk mikép egyesülnek egy népfaj szétszakított részei hatalmas államokká, s kisebb elnyomott népfajok mily önérettel és lelkesedéssel törekszenek érvényesíteni egyéniségöket, nem lehet kétségünk, hogy itt az emberiség világtörténelmi fejlődésének egy szükségképi stádiumával állunk szemben”. A teendő ezért nem lehet más, mint a „magyar faj erősítése”, amelynek egyik nélkülözhetetlen eszköze a központi kormányhatalom megerősítése. Tőle várható, hogy „csak a magyar haza kipróbált híveit fogja a veszélyeztetett vidéken tisztviselőkké kinevezni”. Ha a kinevezési jog továbbra is a törvényhatóságok kezében marad, akkor a nemzetiségi vármegyék vezetői változatlanul a „magyar állam legelkeseredettebb ellenségeiből” fognak állni. „a magyar nemzetiség csak úgy állhat fenn, ha sikerül neki a magyar államot fenntartani – s ez az állam csak úgy állhat fenn, ha magyar lesz”.²⁰

A Grünwald kezdeményezte akció eredménnyel járt. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium által elrendelt vizsgálat a három gimnáziumban a „haza ellenes szellemnek” ugyan nem találta nyomát, ám a magyar nemzeti hazafias szellemnek sem. Ezért és a nacionalista közvélemény nyomásának engedve 1874 augusztusa és 1875 januárja között a kormány mindhárom középiskolát bezáratta. A szlovákoknak ettől kezdve nem volt anyanyelven oktató középiskolájuk. A Matica Slovenská ugyanerre a sorsa jutott. A minisztertanács 1875. április 15-ei ülésén Tisza Kálmán belügyminiszter ezt azzal indokolta, hogy az egyesület „nem annyira az irodalom fejlesztésével, mint inkább pánszláv irányú politi-

²⁰ Grünwald Béla: *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség*. 2. kiadás. Budapest, 1876, Kiadja Ráth Mór, 4–73.

kai izgatásokkal foglalkozik; hogy irodalmi tevékenységében jobbadán csak a magyar állam és nemzet ellen gyűlölséget szító művek kiadására szorítkozik”.²¹

A politikai közvélemény jelentős része egyetértéssel fogadta a kormány eme lépéseit. Ugyanakkor ellenzői is akadtak. Az ellenzéki függetlenségi vezetők közül többek között Irányi Dániel és Mocsáry Lajos bírálták, a szellemi élet irányadó személyiségei közül pedig Jókai Mór fordult szembe vele.²²

Grünwald Béla 35 éves volt, amikor sikeres kezdeményezésével országos hírnévre tett szert. Mikszáth egyik adomájából tudjuk, hogy a zólyomi alispán „tudálékosságán” a környék tekintélyei már addig is kedvvel tréfálkoztak. Ezután még inkább. Ez is hozzájárult, hogy a megyeháza levegőjét egyébként is áporodottnak és magát többre hivatottnak érző fiatalember elvágyódása fokozódott. Képviselő szeretett volna lenni. Ipolyi és a fővárosi politikai körök támogatásával tervét hamarosan valóra is válthatta. 1878 júniusában kormánypárti, vagyis szabadelvű programmal megválasztották a szliácsi kerület országgyűlési képviselőjévé. Már ezt megelőzően, 1877-ben elkezdte írni *Felvidék* című „politikai tanulmányát”, amely a választások idejére jelent meg, s amely addigi működésénél is határozottabban jelölte ki helyét a sovíniszta magyar nacionalisták között.

A *Felvidék* a szerző 1874-es munkájának és a belügyminiszterhez intézett ugyancsak 1874-es beadványának a nyomvonalán haladt. Az „egy politikai nemzet” deáki és eötvösi toleráns koncepciójával szemben legfontosabb nemzetpolitikai célként ebben is az etnikai magyarság belső expanzióját szolgáló egységes magyar nemzeti állam létrehozása tételeződött. A közigazgatás centralizálása mellett ennek érdekében javasolta a tanítók függetlenítését az egyházi befolyástól, a tankönyvek magyar szellemiségének biztosítását és a tanfelügyeleti rendszer megszigorítását. „A mi missiónk – írta – nem az, hogy hódítsunk, terjeszkedjünk az országon kívül. [...] A mi missiónk az ország határain belül van s abban áll, hogy töltsük be ezt az államot legvégső határáig, foglaljuk el azt az állást, melyet elfoglalni számunk, vagyoni, erkölcsi és szellemi túlsúlyunk, történelmi jelentőségünknel fogva elfoglalni jogosítva vagyunk; hassuk át az egész országot a magyar nemzeti szellemmel; a magunk s az emberiség érdekében emeljük magunkhoz s nemesítsük meg az országban lakó idegen s elmaradt népfajokat”. Programjának kifejtése során a szlovák népet és vezetőit Grünwald olyan lekicsinylő, sőt lebecsülő jelzőkkel illette, amelyek azokat nemzeti és emberi önérzetükben egyaránt mélyen sértették. E minősítéseket *Felelet* című válasszában Michal Mudroň, az 1861-es túrócszentmártoni memorandum autonómia-programját képviselő szlovák vezető – néhány évig a Szlovák Nemzeti Párt elnöke – teljes joggal utasította vissza. A mai szlovák olvasó nyilván ugyanúgy felháborodik rajtuk, mint annak idején Mudroň. A magyar pedig remélhetőleg szégyenkezik.

²¹ Katus László: A magyarországi nemzetiségek politikai mozgalmái. In Magyarország története 1848–1890. 6/2. köt. Főszerk. Kovács Endre. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó, 1386–1387.

²² Lackó Mihály: i.m. 35–36.

A parlamentbe kerülve Grünwald mániákusan képviselte reformeszméit az egységes és erős magyar államról, a közigazgatás modernizálásáról és a nyelvi-kulturális asszimilációról. Javaslatából – korlátozott mértékben – elsősorban az utóbbi téren lettek törvények. Az anyanyelvű oktatás támogatása helyett a Tisza-kormány inkább a magyar nyelvű oktatás kiterjesztésére, s ezen keresztül nyelvi-kulturális magyarosításra törekedett. Az ezzel kapcsolatos törvények sorát az 1879. évi XVIII. tc. nyitotta meg, amely a nem magyar nyelvű népiskolák számára előírta a magyarnak, mint államnyelvnek a tanítását. Ennek érdekében a nemzetiségi nyelvű tanítóképzők növendékeitől megkövetelte a magyar nyelv beszédben és írásban való megfelelő ismeretét. A következő lépés az 1883. évi középiskolai törvény volt. Ez a nem magyar tananyelvű középiskolák számára is előírta a magyar nyelv és irodalom olyan óraszámában történő tanítását, hogy „annak kellő elsajátítása” lehetővé váljék. Az erre vonatkozó tantervet és órabeosztást a vallás- és közoktatásügyi miniszter hagyta jóvá. Az 1891. évi XV. tc. az óvodák számára írta elő, hogy „a nem magyar anyanyelvű gyermekek foglalkoztatása összekötendő a magyar nyelv, mint államnyelv ismeretébe való bevezetéssel”. Az ún. iskolai törvények sorát az 1907-es Lex Apponyi (XXVII. tc.) zárta. Ez minden nem magyar tananyelvű elemi iskolát arra kötelezett, hogy a magyar nyelvet olyan óraszámában tanítsa, hogy „a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni”.²³

Grünwald közigazgatási reformelgondolásaiból viszont semmi sem valósult meg. 1880-ban ezért a kormánypártból is kilépett, és a 67-es, ún. mérsékelt ellenzékhez csatlakozott. Eszméit azonban ez a párt sem karolta fel. 1886-ban ezért visszalépett a kormánypártba. Belügyminiszter szeretett volna lenni, de csak a jelöltségig jutott. 1887-ben Tisza báró Orczy Bélát nevezte ki helyette. Rezignáltan és a politikának egyre inkább hátat fordítva Grünwald így és ezért kezdett el a történetírással foglalkozni. Első jelentős műve, amelyben Magyarország 1711 és 1825 közötti történetét tárgyalta (*A régi Magyarország*), 1888-ban jelent meg. A második pedig, melynek témája Széchenyi és a reformkor volt, 1890-ben (*Az új Magyarország*). Munkáiban Grünwald éles bírálatban részesítette a feudalizmus minden formáját, s a modern, polgári átalakulás irányába mutató tendenciákkal foglalkozott elismerően. Bár már első könyve alapján az MTA levelező tagjává választották, a megbecsülést e téren is kevésnek érezte. Ráadásul anyagi gondok is gyötörték, és krónikus betegségekkel is küzdött. Mindezek miatt 1891. május 4-én a Párizs melletti Courbevoiban föbe lőtte magát.²⁴

Az 1867 utáni magyar asszimilációs politika, amelynek Grünwald Béla volt az egyik szószólója, nem volt teljesen eredménytelen. A nemzetiségi iskolahálózat az 1880-as évektől fokozatosan visszafejlődött, s a magyar anyanyelvűek

²³ Kemény G. Gábor: i.m. 125–134.

²⁴ Baka András: Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig. Budapest, 1990, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 95–107.

aránya 1880 és 1910 között – Horvátországot nem számítva – 46%-ról 54%-ra emelkedett. Ezen 1,1 milliós nyereség mintegy 70%-a magyarázható akkultúrációval. A nyelvet és kultúrát váltók túlnyomó többsége – közel 90%-a – a város lakó németek és zsidók, valamint a horvátok és a szlovákok közül került ki. Ennek következtében a szlovákok száma ugyanezen időszakban alig 100 ezerrel – 1,8 millióról 1,9 millióra – nőtt csak, miközben az összlakossághoz viszonyított arányuk 13,5%-ról 10,7%-ra csökkent.²⁵ Újabb 30–40 év alatt a magyar nyelvűek száma és aránya nyilván még tovább növekedett volna. 30 milliós magyarsággal számolni és a nemzetiségi lakosságot tartósan alávetett állapotban tartani, mint Grünwald és valamivel később Rákosi Jenő, Réz Mihály és kortársaik közül még oly sokan kívánták, azonban nyilvánvalóan az utópiák birodalmába tartozott. A század utolsó évtizedében aktivizálódó nemzetiségi vezetők kitarítottak régi követelésük, az ország belső föderalizálása mellett. „Magyarországnak – tartalmazta az 1895-ös nemzetiségi kongresszus határozata – nem lehet nemzeti állam jellege, mert Magyarországnak, mint államnak jellegét azon népek összessége adja meg, amelyek az államot alkotják. A magyar állam természete nem engedi meg, hogy egy nép, amely még a lakosság többségét sem képezi, azt követelje a maga számára, hogy egymagában államot alkothasson. Csakis Magyarország népei összességének van meg az a joga, hogy azonosítsa magát az állammal...” Ennek alapján azt kérték, hogy „Magyarország nem magyar népeinek, nyelvök határainak megfelelőleg, adassék teljes szabadság, mégpedig olyaténképpen, hogy az illető autonóm területeknek (megyéknek, városoknak, községeknek) a községi és igazságszolgáltatási hatóságoknál használt nemzeti nyelv által adassék meg az illető terület nemzetiségi jellege”.²⁶

A magyar kormánypolitika és a nemzetiségi követelések közötti antagonizmus a későbbiekben is megmaradt, sőt az események előre haladtával egyre mélyült. Jól példázza ezt Andrej Hlinka (1864–1938) életútja. A rózsahegy-i plébános politikai pályáját az 1895-ben alapított katolikus jellegű Néppártban kezdte. Az évek folyamán azonban egyre inkább szembekerült a párt nacionalista vezetőivel. 1905-ben ezért megalakította a Szlovák Néppártot, amelynek vezetőjeként hevesen bírálta a magyar nemzetiségi politika szűkkeblűségét és represszív jellegét. 1906-ban állásából ezért eltávolították, és izgatás vádjával kétévi börtönbüntetésre ítélték. Szlovák hívei azonban ragaszkodtak hozzá. Ez állt a háttérben a magyar csendőrség 1907. október 27-ei csernovai sortüzének,

²⁵ Hanák Péter: Magyarország társadalma a századforduló idején. In Magyarország története tíz kötetben. 7/1. köt. Főszerk. Hanák Péter. Budapest, 1978, Akadémiai, 413–417. és László Katus: Multinational Hungary in the Light of Statistics. In *Ethnicity and Society in Hungary*. Ed. by Ferenc Glatz. Bp., 1990, Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences. 110–130. – A korabeli statisztikai felvételek forrásértékére és a nyelvi-kulturális asszimiláció, illetve az akkultúrációs folyamatok árnyalt értelmezésére legújabban lásd Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 1998, Osiris, 127–145. (A vonatkozó fejezet Kövér György munkája.)

²⁶ Kemény G. Gábor: i.m. 145.

amely 15 halálos áldozatot követelt. A tragédia országon belül és kívül egyaránt nagy visszhangot váltott ki, s tovább erősítette a csehek és a szlovákok körében egyébként is terjedő egységtörekvéseket.²⁷ Így aztán amikor 1918 őszén a forradalmi kormány nemzetiségügyi minisztereként Jászi Oszkár széleskörű területi politikai autonómiát ajánlott a nemzetiségi vezetőknek, azok már az elszakadásra készültek. 1918-as döntéseik mintegy igazolni látszottak Grünwald tézisé: a nemzetiségi törekvések végső célja nem az autonómia, hanem a saját államiság. Arra pedig, hogy mi lett volna akkor, ha a nemzetiségek már 1848–49-ben, 1868-ban, de legkésőbb a századforduló éveiben megkapják azt, amit akkor kértek, nem tudunk válaszolni. Lehet, hogy ugyanez, lehet, hogy más, talán a Jászi által vizionált Keleti Svájc. A történelem természetéből adódóan, amelyet nem lehet más feltételek között újrajátszani, ez örökre titok marad. Tanulni azonban így is lehet belőle. Nekünk magyaroknak azt kell belátnunk, hogy a múltunkkal való őszinte szembenézés és 1920 előtti hibáink, tévedéseinek elismerése nélkül hiteltelen minden mai fellépésünk a szomszédos országokban élő mintegy két és fél millió magyar érdekében. A szlovákok pedig azzal bizonyíthatnák bölcsességüket, ha – okulva a mi 19. századi nemzetiségpolitikánk kudarcából – úgy viszonyulnának 1920 óta legnagyobb kisebbségükhöz, a magyarhoz, ahogyan azt Michal Mudroň Grünwald Bélától és társaitól 1878-ban elvárta. Nem pedig úgy, ahogy Grünwald Béla viszonyult az akkori szlovákokhoz.

²⁷ Szarka László: i.m. 166-170.